

RUCAVAS VALODA
PIETEIKUMA TEKSTA IZVĒRSUMS (6.sadaļa)

Teksta ilustrācija videofilmā “Rucavas valoda”.

Rucavas valodas izcelsme/veidošanās (B. Laumane)

Rucavas valodas (izloksnes) fonētiskā, gramatiskā un leksiskā savdabība veidojusies daudzu gadsimtu garumā, uzsūcot liecības gan par baltu tautu (kuršu, prūšu, lietuviešu) savstarpējiem kontaktiem, gan arī par baltu un slāvu, kā arī par kontaktiem ar ienācējiem no vācu zemēm.

Savstarpējie kontakti nav reducējami tikai uz pārrobežu migrāciju un pārrobežu kultūrsakariem. No vēstures avotiem zināms, ka Sventājas upe jau kopš 15.gs. ir robežupe starp Lietuvu un Kursu, taču Rucavā vēl 16. gs līdzās pastāvējusi arī lietuviešu apmetne (par to E.Dunsdorfs, 1962.). Laika gaitā minētie lietuvieši Rucavā asimilēti – kolektīvās atmiņas nospiedumi saglabājušies novada vietvārdos (sal., piem., Leitīšu Dunika, pagasta daļa); tas izskaidro arī augsto lituānismu īpatsvaru Rucavas izloksnē.

Jaunāku laiku vēstures fakts: mūsdienu Lietuvas Būtiņģe un Sventāja no Latvijas Rucavas novada atdalītas 1921. gadā, kad tur iedzīvotāju vidū latviešu bija 100%, arī Darbēnu ciemā, Palangā u.c. iedzīvotāju lielākā daļa (~70%) bija latvieši (I. Mežs). Interesanti, ka izcelotāji no Rucavas konstatēti arī kuršu kāpās. Tādējādi Rucavas (Sventājas) valodas dotumi ir svarīgi gan latviešu, gan arī lietuviešu valodas (Žemaišu dialekta) pētniekiem (sk. publikācijas: D. Kiseliūnaite, L. Simutyte. *Kuršiu Nerijos vietu vardai* . Klaipeda, 2005., 212., rakstu krāj. *Ēlija.Sventāja. Šventoji: Paribio ženklai*. Klaipeda, 2007., 191

Rucavas valoda reprezentēta vairākos unikālos un fundamentālos 20. un 21. gadsimta izdevumos (B. Laumane):

- K. Barons un H. Visendorfs. *Latvju dainas* (1.sēj. Jelgava, 1894; 2.-6.sēj. Pēterburga, 1903.- 1915.)
- J. Endzelīns. *Latviešu valodas gramatika* . Rīga, 1951; pirmizd. vācu valodā *Lettische Grammatik*. Rīga, 1922.
- K. Mīlenbahs, J. Endzelīns. *Latviešu valodas vārdnīca un tās Papildinājumi* .(1.-4.sēj., 1929.- 1932.,pap. 1-2.sēj., 1934.- 1946.)
- *Latviešu valodas dialektu atlants. Leksika*. Rīga, 1999., *Fonētika*. Rīga, 2013.
- *Latvijas vietvārdu vārdnīca*. A-R, 1956., 1961., 2003., 2006., 2010.

Pētījumi (B. Laumane)

Rucavas valodas (izloksnes) parādību apzināšana sākusies 19. gs. beigās Lejaskurzemes un Kuršu kāpu (kursenieku) izlokšņu izpētes kopīgajā kontekstā (A. Bezzenberger. *Über die Sprache der preussischen Letten*. Gotingen, 1888; A. Bielenstein. *Die Grenzen des lettischen Volkstammes und die lettischen Sprache*. St.Petersburg, 1892., sk. 6.karte).

Plašāku pētījumu par Rucavas izloksni veikusi A. Ābele 20.gs. 20. gados (A. Ābele. *Par Rucavas izloksni*. FBR 7. un 8.sēj., 1927., 1928.), secinot, ka Rucavas izloksne pieder vidusdialekta kursiskajām izloksnēm un ka tajā pamanāmas arī zemgalisko izlokšņu pēdas, kas gan spilgtāk izpaužas kaimiņizloksnēs (piemēram, Nīcā, Bārtā, Kalētos, Gramzdā)

Nozīmīgi Rucavas (Sventājas) valodas pētījumi 20. gs sākumā veikti Liepājas Universitātes Kurzemes humanitārajā institūtā. Sadarbībā ar Rucavas pašvaldību vairāku ekspedīciju rezultātā (Rucava, Sventāja – 2004., 2005., 2006., 2007.) iegūts vērtīgs valodas materiāls, kas glabājas šī paša institūta Folkloras un valodu centrā (materiālu kartotēka skatāma mājas lapā <http://kfvc.liepu.lv/>, Rucavas, Sventājas materiāls ar sekojošiem Nr. : LA -48, 50, 82, 96, 170, 177, 245, 250, 255, ER: 1 -21, ES: 1 – 4, D -176, 187, 188, 208, 209, 210, R: 1 – 60, S: 1-14

Rucavas (Sventājas) izloksnes īpatnības aprakstītas pētījumos, kas publicēti monogrāfiskos izdevumos, tajos iekļauti arī plašāki Rucavas valodas tekstu paraugi.

- *Mana novada valoda: Lejaskurzeme* . Liepāja: LiePA, 2004.
- *Rucavā, tur Paurupē... Etnogrāfija, folklorā, valoda*. Liepāja: LiePA, 2007.
- *Avoti vēl neizsīkst: Latviešu valodas dialekti 21. gadsimtā*. Rīga, 2016.
- Straupeniece, D. *Latviešu valoda Lietuvā – Būtiņģē un Sventājā*. Liepāja, 2018.

Tematiski Rucavas valoda pētīta dažādos valodniecības virzienos un aspektos. Publicēti raksti par izloksnes fonētiskajām parādībām (B. Laumane, 2007., L. Markus-Narvila, 2016.), par intonācijām (E. Trumpa, 2007.), par lietvārdu un darbības vārdu darināšanas īpatnībām, lietošanas pārmaiņām (I.Ozola, L. Markus-Narvila u.c.). Apkopota un analizēta Rucavas (Sventājas) leksika: ēdienu nosaukumi (B. Bušmane), zvejniecības leksika (B. Laumane), leksikas cilmes jautājumi (D. Straupeniece, L.Markus-Narvila, 2016.), daļēji pētīti Rucavas vietvārdi un uzvārdi (B. Laumane, 2007.)

Rucavas valodas lietotāji, teritoriālās izmaiņas (Laumane, 2008.)

Rucavas izloksne tiek runāta Rucavas pagastā, kas atrodas Kurzemes dienvidrietumu stūrī – 45 km attālumā no Liepājas, pašā Lietuvas pierobežā. Vēsturiski tas bijis viens no lielākajiem Kurzemes pagastiem.

20. gs. sākumā no Rucavas pagasta atdalīti vairāki ciemi, nodibinot Dunikas pagastu (1919. gadā); savukārt koriģējot Latvijas un Lietuvas robežu, Rucavas Būtiņģes ciems jeb Būtiņu ciems ar 100 saimniecībām pievienots Lietuvai (1921. gadā).

1935. gadā Rucavas pagasta platība bija 26 802 ha, bet 1975. gadā daļa teritorijas atdalīta un pievienota Nīcai; vēl citu administratīvi teritoriālo pārkārtojumu rezultātā pagasta platība sarukusi līdz 23 805, 2 ha (2000. gada dati, sk. L. pag. II 272).

Laika gaitā līdz ar pagasta platības un robežu maiņām ievērojami izmainījies arī iedzīvotāju skaitliskais un etniskais sastāvs. Pirms pirmā pasaules kara 1911. gadā Rucavas draudzē bija 9550 latviešu, 400 vāciešu un 50 lietuviešu (sk. Freimanis 2004, 11), bet 1935. gadā iedzīvotāju pagastā ir jau divreiz mazāk – 5021 iedz. (ap 98% latviešu); starp tiem ir 50 vāciešu, 14 krievi, 11 poļi, 10 ebreji (L. pag. II 274).

Mūsdienās, salīdzinājumā ar 1935. gadu, iedzīvotāju skaits pagastā samazinājies trīskārši: 2000. gadā Rucavā reģistrēti vairs tikai 1497 iedzīvotāji; to nacionālais sastāvs: 94,2 % latviešu, 3,1 % lietuviešu, 1% krievu (L. pag. II 274).

Iedzīvotāju skaita lejupslīde pagastā joprojām turpinās: 2004. gada novembrī reģistrēts 1461 iedz., bet 2007. gadā – 1308 iedz. Īpaši stipri izmainījies iedzīvotāju skaitliskais un nacionālais sastāvs Rucavas jūrmalciešos Nidā un Papē (1989. gadā Nidā 39 iedz., Papē 44, L. pag. II 274), kur mājas atpūtai iepirkuši ārpagastnieki, galvenokārt lietuvieši.

Valodas dzīvotspēja, riski (B. Laumane)

Izloksnes dzīvotspēja, protams, atkarīga no pašiem izloksnes runātājiem, no izloksnes glabātājiem – no viņu dvēseles un sirds skaidrības, prāta gudrības, novadnieciskās apziņas un lepnuma; tā atkarīga arī no paaudžu pēctecības, dzimtas un ģimenes tradīcijām, cilvēku likteņiem, kā arī no laicīgās varas tīšas vai netīšas, labvēlīgās vai nelabvēlīgās darbības. (Laumane, 2008.)

Vairumā gadījumu pirms 100 vai 75 gadiem Rucavā fiksētās valodas parādības ir dzīvas arī mūsdienās, bet ne vienmēr to lietojums ir konsekvents (parasti ir varianti un paralēlformas pat visvecākās paaudzes teicēju valodā), samazinājies senāko formu lietojuma biežums, ne visas parādības pārmantojusi vidējā vai jaunākā paaudze.

Varam jautāt, kādu faktoru ietekmē Rucavas izloksne tik ilgi un spilgti ir saglabājusies? Ar ko izskaidrojams tās dzīvotspējas fenomens? Kāda ir tās turpmākās attīstības perspektīva?

Atbildot uz pirmo jautājumu, nereti sastopams apgalvojums, ka materiālās un garīgās kultūras savdabība visilgāk saglabājas *nomaļos apvidos*: “Senlaicīgas saimniekošanas, kultūras un valodas iezīmes īpaši ilgi saglabājas .. nomaļos apvidos, piemēram, Bārtā, Dunikā, Nīcā, Pērkonē, Rucavā.” (sk. Cimmermanis 1999, 37). Šo tēzi bez plašāka komentāra grūti pieņemt, jo Rucava vienmēr bijusi pa ceļam no Liepājas uz Klaipēdu, kā arī ceļā no Rīgas uz Kēnigsbergu (Karaļaučiem). Svarīgāk laikam akcentēt, izcelt faktu, ka Lejaskurzemes novads atrodas citas – dienvidrietumu – kultūras zonā (salīdzinājumā ar pārējo Kurzemi un metropoli), un veidojies rietumu – kuršu, žemaišu, lejasvācu, prūšu, rietumslāvu – kontaktu ietekmē (sk. karti par vēsturiski etnogrāfiskajiem apgabaliem Latvijā un Lietuvā, Cimmermanis 1999, 49). Šie kontakti spilgti atspoguļojas arī Rucavas leksikā – leksiskajos aizguvumos, vietvārdos (muižu, ciemu nosaukumos, mājvārdos u. c.), kā arī uzvārdos.

Vērā būtu ņemama arī tēze par vēsturiski etnogrāfiskā apgabala satura un noturības atkarību no novadnieciskās apziņas: “Jo noturīgāka ir novadnieciskā apziņa, jo nodrošinātāka ir šo apgabalu pastāvēšana”(Cimmermanis 1999, 48).

Rucavā novadnieciskā apziņa realizējas dažādu ieražu, tradīciju pēctecībā no paaudzes uz paaudzi. Arī dziedāšana, tautasdziesmas ir sekmējušas atsevišķu īpatnību relatīvi ilgāku noturību izloksnē (Bušmane 1989, 317).

Līdzās šīm kolektīvajām, sabiedriski plašākām tradīcijām (piem., sadzīves godos ar alu nolieta galda plikšķināšana un dziedāšana sk. Ozola 2007², 80–89) liela nozīme valodas pārmantojamībā ir ģimenei. Diemžēl mūsdienu sabiedrībā ģimenes ir mazskaitlīgas un ģimenes saites vairs nav tik ciešas.

Atzinums. (B. Laumane). Diemžēl 21. gadsimtā Rucavā mainījusies sociālekonomiskā, demogrāfiskā un apdzīvotības situācija – iedzīvotāji no piejūras ciemiem pārcēlušies uz centru, jaunā paaudze turpina atstāt novadu, lai dotos pasaulē. Rucavas novada identitātes pastāvēšanu balsta galvenokārt vietējās sabiedriskās organizācijas (piemēram, biedrība “Rucavas tradīciju klubs”, Rucavas sievas, Rucavas etnogrāfiskais ansamblis) un to aktivitātes

Rucavas kultūrtelpas iekļaušana Nacionālajā NKM sarakstā visādā ziņā nestu pozitīvus augļus. Tas iedvesmotu saglabāt esošos, jau apzinātos dotumus, kā arī veidot jaunus darbus (piemēram, Rucavas vārdnīcu, kuras principus L. Markus-Narvila izstrādājusi jau 2011. gadā).

Raksturīgās Rucavas valodas iezīmes (detalizēti izklāstīts I. Ozolas rakstā, skat. Pieteikuma 16. sadaļā Nr. 2.7)

- stiprs leišu, resp., lietuviešu valodas iespaids – autori min virkni *lituānismu* Rucavas leksikā, piemēram, *ģīlis* – dzelonis, *ķērtē* – kārts, *rakštis* – skabarga, *samtis* – pavārnīca, *stakles* – stelles, *skaudulis* – augonis, *dabar* – tagad
- Salīdzinot Rucavā reģistrētās valodas parādības 100 gadu garumā, var konstatēt vairāku izloksnes fonētikas un morfoloģijas parādību stabilu noturību. Piemēram, Rucavā joprojām, īpaši vecākās paaudzes valodā dzirdams **mīkstais ņ**, piemēram, *jūŗa, pa kambaŗu kambaŗiem, krupis, pēc kaŗa*
- Rucavā vecākās paaudzes pārstāvji brīvā sarunvalodā lieto vēl tādas formas kā, piemēram, nelokāmos pronomenus *mana, tava, sava*, pronomenus *mumis, jumis*: *mana pūrinis, mana brālis, tava cālīši; kas mumis apdzied? – tās mumis apdzied*
- A. Ābele raksta, ka Rucavā **ā- celmu vietā ir** šādi **ē- celma** lietvārdi: *dziēsme, lapse, grīde, slave, caune*. Arī mūsdienu Rucavā retumis varam šo pārmaiņu dzirdēt, piem., *tāda liēte* ‘lieta’ *ir / tādas liētes man māte slēpe / man i sava viste* ‘vista’ teicējas Annas Šmites valodā. Līdzīgi arī dienvidu kaimiņiem sventājniekiem, piem., *āiti cirpt māku*. (Ozola)
- Sieviešu dzimtes lietvārdu **senā vienskaitļa datīva galotne -i** Lejaskurzemē, arī Rucavā, saglabājusies, kaut pēdējā laikā to varam saklausīt tikai retumis – pašu vecāko rucavnieku runā. A. Ābele devusi piemērus gan ar īsu *-i* (vairākjzībīgos vārdos), piem., *pādīti* ‘pādītei’, *māmulīti* ‘māmulītei’, gan ar garu *-ī*, piem., *māīi* ‘mātei’, *vistī* ‘vistai’, *cūkī* ‘cūkai’ (Ozola)
- **verbi ar – āt** (*dzievāt, vaināt, dancāt, rapažāt*)